

THE TIMES GAZETESİ'NE GÖRE DÜNYA SAVAŞI SONUNDA ERMENİ MÜLTECİLER MESELESİ

Dr. Dilâra USLU

Sakarya Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı, ekonomik ve askerî harp yanında propagandanın da ilk defa gün yüzüne çıktığı savaş olmuştur. Basının propaganda aracı olarak kullanılması bu savaşın seyrini de etkilemiştir. İngiltere'nin en çok satan gazetesi The Times ise, basının siyasi gelişmelere nüfuzu açısından oldukça önemli bir örnektir. Makalenin konusu olan Ermeni mültecilere yardımlar hususunda The Times gazetesinde yayınlanan haberler, yorumlar, başış kampanyalarına dair duyurular ve mektuplar Ermenilere maddi yardımların toplanmasında dikkate değer bir etki yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni mülteciler, The Times, propaganda, basın, İngiltere

THE ISSUE OF THE ARMENIAN REFUGEES AT THE END OF THE WORLD WAR ACCORDING TO THE TIMES

ABSTRACT

In addition to economic and military warfare of the first world war, propaganda emerged for the first time. Using the media as a propaganda tool affected the course of the war. Britain's best selling newspaper The Times is an important example of the affect of the media on the political developments. The topic of this article is the help to the Armenian refugees in the first world war which had a remarkable effect on the financial support of the Armenians with the comments, declaration and messages on the newspaper.

Keywords: Armenian refugees, The Times, propaganda, press, England

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nda devletlerarası mücadelelerin odak noktasını oluşturan bölgeler, propagandanın da en yoğun yaşandığı yerlerdi. Bu bölgelerden biri de Kafkasya ve Doğu Anadolu olmuştur. Burayı elde tutmaya çalışan İngiltere, bölgede yerleşik Ermenileri kullanmayı tercih etmiştir. Bunun için elindeki en önemli silahlar olan diplomasi ve propagandayı kullanmıştır. O dönemde bunları kullanabileceği en uygun ve belki de en önemli zemin ise, *The Times* gazetesi olmuştur. Çünkü 1908-1918 yılları arasında bu gazetenin sahibi olan Lord Northcliffe, aynı zamanda İngiliz propaganda ofislerinden biri olan Crewe House'un başkanlığını da yapmaktaydı. (Berkes, 1942:75). Bu durum o

dönemde, İngiltere'nin propaganda aracı olarak en önemli materyallerinden birinin bu gazete olduğunun göstergesidir.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar, savaşlar içerisinde kamuoyunun önemi üzerinde çok fazla durulmamıştır. Bu çerçevede düşünüldüğünde ilklere imza atan bu savaş, propagandanın adeta harp içerisinde “sessiz ve derinden etkili olan bir silah” olarak görülmesi adına da bir ilki gerçekleştirmiştir. XVII. asırda öncelikli amaç olarak tüccarların ihtiyaç duyduğu haberleri vermek düşüncesiyle kurulan gazeteler, daha sonra belirli periyotlarda kralın ya da o dönemdeki üst düzey görevlilerin kanunlarını halka duyurmak amacıyla yoluna devam etmiştir. İngiltere’de ise ilk gazete 1622 yılında yayın hayatına başlamış, 1648-1649 yılları arasında halk üzerinde tesir etmek düşüncesiyle Protestanlar tarafından ilk siyasi gazete neşredilmeye başlanmıştır (Berkes, 1942:54).

İngiltere’de basılan günlük yayınlar açısından değerlendirildiğinde uzun soluklu gazetelerin başında gelen *The Times*, 1785’de “*The Daily Universal Register*” adıyla yayınlanmaya başlanmıştır. 1788 yılına gelindiğinde “*The Times*” adını almıştır. Gazetenin kurucusu John Walter, kömür tüccarıyken iflas edince, basın hayatına girmeye karar vermiştir. 1908 yılında Lord Northcliffe tarafından satın alınmış olmasına rağmen gazetenin hisselerinin çoğunluğu, Walter ailesinin elindedir. (Giritli, 1990:1-4). *The Times* gazetesi incelendiğinde zaman zaman değişiklik olsa da genel itibariyle İngiliz politikalarının sesi olduğu görülmektedir. İngiltere, hangi devlet üzerinde nasıl bir politika içerisindeyse *The Times* gazetesinin de bu politika dahilinde, özellikle de Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında adeta İngiltere hükümetlerinin propaganda gücü olarak görev yapmış olduğu söylenebilir.

1. Birinci Dünya Savaşı'nın Son Yılında Propagandanın Önemi ve The Times'ın Görevi

Birinci Dünya Savaşı içerisinde kamuoyunu kontrol etmek, silahlı kuvvetlerin moralini yüksek tutmak, düşmanın maneviyatını kırmak, tarafsız ülkelerin tarafsız konumlarını devam ettirmek veya bu devletleri kendi saflarında savaşa intikal ettirmek için propaganda faaliyetlerine girişilmiştir. Bu amaçla düşmanın zulüm ve vahşetlerini gösteren efsaneler söylenmiş, düşman ordularının saflarına uçaklarla kâğıtlar atılmıştır (Mutlu, 2003:124; Berkes, 1942: 62-63).

İngiliz basınının en çok satan gazetesi olan *The Times* ise, savaş boyunca İngiltere'nin politikalarının savunucusu olarak çalışmıştır. Bunun yanı sıra Ermeni meselesi hususunda İngiliz kamuoyunun ilgisini sıcak tutmak adına ne gerekiyorsa yapmıştır. Özellikle Ermenilerin acı çektikleri iddiasıyla ilgili mektuplara yer verilirken, Ermeni mültecilere maddi yardım toplamaya yönelik kampanyalar duyurulmuştur. Bunun yanı sıra Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere’de başbakanlık ile basın arasında çok yönlü bir ilişki kurulduğu görülmektedir. Çünkü savaş sırasında ülkenin çıkarları için toplumun hareketlenmesi gerekmekteydi. Bu amaçla hükümet, kamuoyunu ayakta tutacak ve canlılığını koruyacak bir takım tedbirler almaya başlamıştır. Ona en büyük

katkıyı basından başkası sağlayamazdı. 1918 yılında hükümet-basın ilişkisinin en bariz örneklerinden biri; *The Times* başta olmak üzere İngiltere'nin yedi büyük gazetesinin sahibi olan Lord Northcliffe'in "Düşman ve Propaganda Bölümü"ne hazırlamış olduğu raporlar ile, bu birimi savaşta kamuoyunun nasıl yönlendirileceği ile ilgili çalışan bir kurum haline getirmiş olmasıdır. Bu amaçla kullanılan basın organı, günlük gazeteler olmuştur. Bunlar içerisinde de *The Times* gazetesinin propaganda açısından değeri, İngiltere için tartışmasız ilk sırada gelmektedir. Bunun nedeni; hem gazetenin okuyucu kitlesini yüksek geliri ve daha çok muhafazakâr görüşteki kesimin oluşturması hem de o dönemde gazetenin sahibi olan Lord Northcliffe'in İngiltere'nin düşman ve tarafsız ülkelere karşı propagandasından sorumlu kişilerden biri olmasıdır (Kırkpınar, 2004:29,46). İngiltere, Birinci Dünya Savaşı boyunca her ülke ya da millet için ayrı propagandalar yürütmüş ve bunu en iyi yapan devletlerin başında gelmiştir. (bkz: Avşar, 2004) Böylece savaşın harp meydanlarının yanı sıra arka planda yapılacak propaganda ile desteklenmesi gerektiğini göstermiştir. Ermeni meselesi konusunda da propaganda faaliyetleri için Wellington House ve Crewe House gibi birimlerin çalışmalarının yanı sıra, günlük gazetelerin sütunlarının kullanıldığı söylenebilir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde Ermeni meselesi *The Times* gazetesinde, Ermeni mültecilerin durumlarının ne olacağı sorusuna dair değerlendirmeler, yardım kampanyaları ile ilgili haberler şeklinde yerini almıştır.

2. Ermeni Mülteciler Meselesi'nin The Times Gazetesine Yansımaları

İngiltere, Türklerin yaptığını iddia ettiği Ermeni katliamlarına *The Times* gazetesinde ne kadar yer veriyorsa aynı şekilde Türkler tarafından zorla göç ettirilmiş Ermenilerin zor durumda olduklarını söyleyerek, bu gazete aracılığıyla Ermeni mültecilere yardım toplamaya çalışmıştır. Bu sayede hem savaşta kendi yanlarında yer alan Ermenilerin savaş sonrası durumlarını iyileştirmeyi, hem de Birinci Dünya Savaşı'na girme nedeni olarak masum insanları koruma düşüncesini dünyaya göstermeyi amaçladığı söylenebilir. İngilizlerin bu düşüncesinin ardında; eğer bağımsız bir Ermenistan kurulması mukadderse öncelikle kendilerine minnettar bir devlet ortaya çıkarmak, diğer taraftan da Rusya'nın güneye inmesini önleyecek bir tampon ülke yaratmak fikri yatmaktadır.(Gürün, 2005:116) Ermeni meselesini kendisine dava olarak seçmiş olan İngiltere, bununla uğraşması için İngiliz Ermeni Komitesi'ni kurmuştur. Bu komitenin başkanı aynı zamanda Lordlar Kamarası üyesi olan Aneurin Williams'tır. Ayrıca komitede Viscount Bryce, Gladstone, ve Lord Robert Cecil gibi tanınmış İngiliz siyasetçiler, Londra Piskoposu ve Cantenbury Başpiskoposu gibi din adamları, Profesör G. P. Gooch ve Arnold Toynbee gibi bilim adamları bulunmaktadır (Atnur, 2005:195). Burada çalışanlar içerisinde Viscount Bryce'nin şu sözleri onun düşünceleri çerçevesinde bu komitedekilerin Türklere bakış açısını ortaya koyması bakımından önemlidir. Bryce'e göre "*Türk Hükümeti son binbeş yüz yıldır insanlığa bu derecede etkisi*

bulunanların en kötüsüdür. Türkler, bir Avrupalı tarihçinin de söylediği gibi ele geçirdikleri yerleri harap eden bir soyguncular çetesinden başka bir şey değildir” (McCarthy, 2001:30). Bu düşüncelere sahip birisi olan Viscount Bryce, Türklerin yaptığını iddia ettiği Ermeni katliamlarından sorumlu tutulup gerekli cezanın verilmesi taraftarıdır. İngilizlere göre, Ermeniler ve Rumlar, Türklerin idaresi altında uzun yıllar işkence görmüş, haklarından mahrum edilmiş unsurlardır.(Selvi 2004: 104)

İngiltere, Türklerin yaptığını iddia ettiği Ermeni katliamları ile ilgili ne kadar ilgilendiyse, aynı şekilde kamuoyu nezdinde Ermeni kadın ve çocukları sorununu da canlı tutmaya çalışmıştır. İngiliz diplomasisinin buradaki hedefi; “dağıtılmış, evsiz, barksız, umutsuz” olarak gördüğü Ermeni ırkına bir devlet kurmaktı ve artık Berlin Antlaşması’ndan beri itinalı bir şekilde üzerinde durdukları, Ermeni davasının sonunu getirmektir. Bunu gerçekleştirmek için önemli noktalardan biri de Ermeni mültecileri meselesinin halledilmesi idi. Bunun için çalışanların İngiliz siyasetindeki konumları açısından düşünüldüğünde oldukça etkili kurum ve kişilerin seçilmiş olması bir tesadüf değildi. Bunlar; Lord Bryce, İngiliz Kilisesi ve tabii ki *The Times* gazetesi idi. (Atnur, 2005:196)

Lord Bryce, konu ile ilgili konuşmalar yapacak, kilise halkın dini duygularına hitap edecek, *The Times* gazetesi ise adeta bu sacayağını tamamlarcasına konunun canlı tutulup bu mültecilere yardımların toplanması için gerekli haberleri geciktirmeden okuyucularına ileticekti. Bu şekilde Ermeni mülteciler ile ilgili hazırlıklarını yapan İngiltere, konuyu canlı tutmak adına ne gerekiyorsa yapmaya başlamıştı.

İngiltere’de bu amaçla Ermeni mültecilerin durumlarının düzeltilmesi ile ilgili birçok yardım kuruluşu teşkil edildi. Bunlar arasında en başta gelenler; 1913’te Ermeni bayanlar tarafından kurulan “Londra Ermeni Bayanlar Hayır Kurumu”, 1915’te kurulan ve Lord Bryce’nin ilk başkanlığını üstlendiği ve daha çok Türkiye ile İran’daki Ermenilere tıbbi destek sağlamaya çalışan “Ermeni Kızıl Haç ve Mülteci Fonu” olmuştur. Fakat bunlar içinde en etkili olanı hiç şüphesiz “Armenian Refugees Fund” adı verilen “Ermeni Mültecileri Fonu”dur. Bu kurumun başkanı aynı zamanda İngiliz Ermeni Komitesi’nin de başkanı olan Aneurin Williams’tır. Başkan yardımcıları arasında Cantenbury ve York Baş Piskoposu, Lord Bryce, Lord Curzon yer almaktadır (Atnur, 2005:209). Ermeni davası içerisinde çalışan isimler dikkatli bir şekilde gözlemlendiğinde üçlü sacayağını oluşturan kişilerin seçildiği görülmektedir: din adamları, siyasetçiler, gazeteciler. Bu konuyla ilgili olarak Temmuz ayında *The Times*’da yerini alan görev değişimi haberi, buna örnek gösterilebilir. *The Times*, Mr. Edmund Bourne’un, orduda rahiplik görevi yapacak olan Rev. C. G. T. Colson’un yerine, Ermeni Mülteciler Fonu’na sekreter olarak atandığını bildirmektedir. (*The Times*, July 16, 1918) ki bu durum din adamlarının, Ermeni davası söz konusu olduğunda gerekli idari mekanizmaların önemli mevkilerini doldurduklarını gözler önüne sermektedir. İngiliz siyasetçiler de bu konu ile

ilgilenmiş ve her fırsatta meseleyi gündeme taşımaya çalışmışlardır. Mr. Lloyd George'un şehrin fahri hemşeriliğini almak için Manchester'a geldiğini haber veren *The Times*, şehirdeki özel muhabirinin bunu telgrafla bildirdiğini gazeteye geçmiştir. Belediye Sarayı'nda Suriyeli, Siyonist ve Ermeni temsilciler ile buluşup onların sorularını yanıtlayan Lloyd George'un Ermenilerin özgürlükleri için savaşan, amaçlarını gerçekleştirmek için kararlarında tereddüt etmeyen kişiler olduğundan bahsettiğini ifade etmektedir. Zulme, felaketlere, bilimsel baskılara rağmen Ermenistan'ın dünyadan adalet istediğini belirtmektedir. Lloyd George konuşmasının sonunda, Türkiye'nin yönetiminden sorumlu kişilerin kendi sorumlulukları konusunda çok düşüncesiz olduklarını söylemiştir. (*The Times*, September 12, 1918). Lloyd George, Ermeniler ile ilgili zulme uğramış bir milletin yaşadığı sıkıntıların karşılığını alması gerektiğinden bahsederek, Ermenilere yapıldığını iddia ettiği zulümlerin faturasını Türk yönetimine çıkarmaktan geri durmamıştır. Amiral Calthorpe, "hiçbir Türk'e yardımda bulunmama bizim tutarlı politikamız olmuştur" (Palmer, 1995; 386) diyerek İngiltere'nin Türklere bakış açısına dair ipuçları vermiştir. Ermeni mültecilerin korunması konusu için çalışanlar ile Ermenilerin katledildiğini iddia edenler hep aynı kişiler olmuştur. O dönem İngiliz siyasetini elinde bulunduran üst düzey yöneticiler, bu görevi memnuniyetle üstlenmişlerdir.

The Times, bununla ilgili olarak Londra Belediye Başkanı'nın, bölgesindeki Ermeni Mülteci Fonu başkanının, Ermeniler ve Asurlular adına görüşmeler yapılmasını önerdiğini ve kiliselerde yardım amaçlı bağışlar toplanmasını rica ettiğini belirtmektedir (*The Times*, January 11, 1918). Başkanın bu çağrısına karşılık veren İngiliz halkına teşekkürü de Mayıs ayı içerisinde, gazetede yerini almıştır. Londra Belediye Başkanı'nın acı çeken Ermenilerin kurtuluşu için Ermeni Mültecileri Fonu adına İngilizlerin yaptığı para bağışlarına en içten teşekkürlerini sunduğunu (*The Times*, May 25, 1918) ifade eden bu haber *The Times* tarafından okuyuculara iletilmektedir. Buna benzer konuşmalara, mektuplara, kampanyalara yer veren *The Times*, bu şekilde Ermeni Mülteciler hususunda kamuoyunun ilgisini sıcak tutmaya çalışmıştır. Nitekim, üst düzey yöneticilerin bağışlarına da yer veren *The Times*, Melbourne Belediye Başkanı tarafından Ermeni Bağış Fonu'na 750 pound bağışlandığını sayfalarına taşımaktadır (*The Times*, May 4, 1918). Ermeni mültecilere yardım toplamak amacıyla her türlü yol denenmiştir. Bu faaliyetler, *The Times* sayfalarında oldukça geniş bir şekilde yerini almıştır. Mülteciler ile ilgili yapılan bir kampanyadan bahseden gazete, Ermenilere bağış için Toronto'da düzenlenen "Etiket Günü'nden" 2.400 pound gelir elde edildiğinden bahsetmektedir (*The Times*, May 18, 1918). Bu şekilde yapılan kampanyalar vasıtasıyla Ermeniler için yardım toplanmaya çalışılmıştır.

İngiltere'nin en çok satan gazetesi olan *The Times*'a göre; Ermeni mülteciler ile ilgili yapılması gereken öncelikli faaliyet, onların Türklerin elinden kurtarılmasına yönelik isteklerini gerçekleştirmektir. Bununla yakından

ilgilenen *The Times* gazetesi mültecilerin çektiği sıkıntılardan bahsederek onların kurtarılmasında görev alan kişi ve kurumları sayfalarına taşımıştır. Türklerin önemli depo merkezlerinden biri olan Es-Salt'ta General Allenby'nin birlikleri tarafından çok sayıda materyal ele geçirildiği, aynı zamanda Nisan ayının başlangıcında binlerce Yahudi, Suriyeli ve Ermeni mültecinin bölgeye getirildiğinden bahsedilmektedir (*The Times*, May 3, 1918). Bu mültecilerin durumları ile ilgili haberi yine sayfalarına taşıyan *The Times*, İngilizler tarafından Es-Salt'ta Suriye'den kurtarılan 1600 Ermeni'nin Nisan'da Kudüs'e varışı hakkında alınan bir haberde Ermeni Yardım Komitesi'nin İngiliz kurtarıcılara bir hürmet nişanesi verdiğini ifade etmektedir. Yazının devamında; "*Süvari birliklerinin söylediklerine göre hastalar ve çocuklara motorlu arabalarını veren kumandana sahip subaylar ve dizginlerini dişleri arasında tutarak ve her kolunda bir çocuk taşıyarak nehri geçen neferlerin mültecilere yardım ettiği*" belirtilmiştir. (*The Times*, July 4, 1918). Bu iki haber birlikte değerlendirildiğinde *The Times*'ın Ermeni mültecilerin durumları hususunda kamuoyunun ilgisini sıcak tutma görevini yerine getirdiği söylenebilir. Ne de olsa gazetenin sahibi olan Northcliffe, bu dönemde İngiliz propagandasını da yönlendiren ofislerden birinin başkanlığını yürütmektedir. (Berkes, 1942:75)

Ermeni Yardım Komitesi ise, yapılan faaliyetler ve 1918'in Mayıs ayı başında gerçekleşen mültecilerin kurtarılması hususunda, "koruyucu melekleri" olarak gördükleri İngilizlere teşekkür etmektedir. (*The Times*, May 22, 1918) *The Times* gazetesi mültecilerle ilgili kısa ya da uzun her habere sayfalarında yer vererek savaş içerisinde kendisine verilen görevi layıkıyla yerine getirmiştir. Bununla beraber Türklerin, Ermeni mültecilerin geri gönderilmesi ile ilgili çıkardığı yasaya sütunlarında yer veren *The Times*, bu mültecilerin mümkün olduğunca çabuk kurtarılması gerektiğini ifade etmiştir. (*The Times*, May 22, 1918)

Mayıs ayında gazeteye yansıyan diğer bir haberde ise, Ermenilerin kurtarılmasında Arapların rolü ortaya konmuştur. "Ermeniler Araplar Tarafından Kurtarıldı" başlıklı yazıda Filistin'deki İngiliz güçleriyle Hicaz Arapları arasındaki işbirliğinin bir sonucundan bahsedilmektedir. Burada Türkler tarafından Ürdün'ün doğusundaki çöl bölgelerine doğru sınır dışına çıkarılmış olduğu söylenen birçok kadın, çocuk ve erkek Ermeni'nin kurtarıldığına dair bilgiler verilmiştir. Bu konuyla ilgili, Ermeni Delegasyonu Başkanı olarak Bogos Nubar'ın, Ermenilerin kurtarılmasında gerekli hassasiyeti gösterdiklerini düşündüğü Emir Faysal'a gönderdiği teşekkür mesajı oldukça ilgi çekici ifadeleri içerisinde barındırmaktadır. Bu mesajda Bogos Nubar şöyle demiştir: "*Soylu Emir Faysal'a- Güney Suriye'deki cesur birliklerinizin çabalarıyla bizim talihsiz vatandaşlarımızı kurtardığınızı henüz öğrendik. Tanrı, ordularınızın ilerlemesini sağlasın ve onları korusun. Sizin sancağınızın altında savaşan soylu Müslümanların centilmence davranışları, Arap ırkının tarihine yeni bir ışık katacak. Dünyadaki her Ermeni bugün Arap harekâtının*

bir dostudur. Merhametinizin ve davanızdaki adaletinizin övgüleri sesimizin ulaştığı her yerde bilinmelidir” (The Times, May 25, 1918). Bogos Nubar’ın bu ifadeleri aslında İngiliz siyasetine de uygun düşmektedir. Çünkü İngilizler, Birinci Dünya Savaşı’nda Ermenileri nasıl kışkırttırsa aynı şekilde Araplara da Osmanlı Devleti’ni arkadan vurmaları için gerekli vaatleri vermişlerdi. (bkz: Fromkin, 2013) Bu konuyla ilgili The Times gazetesinin sahibiyle de dirsek temasında bulunan, İngiliz savaş ofislerinden biri olan Wellington House bünyesinde yayınlanan kitaplar mevcuttu. Araplar arasında İngiliz idaresini övmeyi ve Müslümanlar üzerinde İngiliz hâkimiyetini meşrulaştırmayı amaçlayan eserler basılmıştır. Bu kitaplardan “Osmanlı Hakimiyeti” adlı eserde Türklerin 2.000.000 Ermeni’yi öldürdüğü ve şimdi de Arapların kökünü kazımaya başladığı iddia edilmektedir.(McCarthy, 2002; 480)

Ermeni liderlerinden biri olan Bogos Nubar’ın Ermenilerin kurtarılmasında yarar sağlamış Araplar için *The Times* gazetesinde yayınlanan, Emir Faysal’a gönderdiği teşekkür mesajına benzeyen başka bir mesaj ise, Temmuz ayında gazetenin sütunlarında yer almıştır. Bunun yanı sıra Özel Siyonist Heyeti’nin başı olan Dr. Weizmann’a Londra Siyonist Masası’ndan Dr. Sokolow şunları söylemektedir: “Ürdün’ün doğusundaki Arap askerleri tarafından kurtarılan Ermenilerin sayısı ile ilgili yeni haberlerle seviniyoruz. Bu asil hareketi yüksek oranda takdir edeceğiz, ıstıraplarını dindirmeyi memnuniyetle paylaşacağız” (*The Times*, July 6, 1918). *The Times*’ın yer verdiği bu haberde de Arap askerlerinin Ürdün’deki başarılarının takdir edileceğinden bahsedilmektedir. Buradaki “ıstırapları dindirmek” ifadesi acaba ne anlamda kullanılmıştır? Ermeni mültecilerin kurtarılması mı yoksa Ermenilere bağımsız bir devlet kurma vaatlerinin gerçekleştirileceği mi kast edilmektedir? Bunun cevabını 18 Ocak 1919’da toplanan Paris Barış Konferansı’na giden Ermeni Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar’ın sözlerinden anlamak mümkündür. Burada Bogos Nubar, Ermenilerin savaş içerisinde Müttefik devletler için neler yaptığını anlatarak şimdi bunun karşılığının verilmesi zamanının geldiğini söylemiştir.(*The Times*, January 30, 1919)

Ekim 1918’e gelindiğinde ise, İngiliz Ermeni Komitesi savaş sırasında Ermenilerin çektikleri acılardan bahsettikten sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan bazı isteklerde bulunmuştur. Bu istekler; Van, Bitlis, Erzurum, Sivas, Harput ve Diyarbakır’ı içine alan Vilayat-ı Şarkiye ile Kilikya’nın Türklerin elinden alınmasının yanı sıra İngiliz ve Müttefiklerin kontrolünde, hayatta kalan mültecilerin derhal geri döndürülmesi ile beraber Türklerin elinde köle olarak tutulan on binlerce Ermeni kadın ve çocuğun kurtarılması ile ilgiliydi (Atnur, 2005:195-196). Bu konu ile ilgili İstanbul’dan gelen bir telgrafa yer veren *The Times*, Ermeni mültecilerin yavaş yavaş Kafkasya’ya gönderilmeye başlandığından ve bunun için ilk olarak Batum ve Gümrü’den geri dönüşlerin kabul edildiğinden söz etmektedir (*The Times*, August 14, 1918).

The Times, Ermeni mültecilerin durumları ile ilgili 1918 yılı boyunca birçok habere sütunlarında yer vermiştir. Bu mültecilerin kurtarılması ve gerekli yardımların yapılması ile ilgili konular gazetenin kamuoyunu harekete geçirmek adına kullandığı haberler olarak yerini almıştır. Ermeni Mültecileri Fonu'nun faaliyetleri ile ilgili bilgileri halka taşıyan *The Times*, bu şekilde en kısa zamanda en fazla miktarda paranın sağlanması açısından da elinden geleni yapmıştır. 23 Ocak'ta Ermeni Mülteci Fonu Komitesi'nin Tiflis'teki şubelerinden aldığı telgrafta; yiyecek kaynaklarının tükenmesi nedeniyle mültecilerin durumunun kritik olduğu, eğer Komite aylık 3.000 pound güvence verirse, 7.000 kişiyi doyurmayı umdukları ifade edilmektedir. Buna karşılık Ermeni Mülteci Fonu'nun bu ek sorumluluğu üç aylığına üstlendiğini ve halktan da yardım etmelerinin isteneceğini ortaya koymaktadır (*The Times*, January 23, 1918). Buna benzer bir diğer yardım haberi ise, 1918 yılının sonlarında gazetede yerini almıştır. General Clayton'dan "Yabancı Ofisi'ne" gelen telgrafta; Hama ve Halep'teki Ermenilerin durumunun çok ciddi olduğu, bu şehirlerdeki 85.000 Ermeni mültecinin 40.000'inin tamamen aç ve fakir durumda olduğu ifade edilmektedir. Kışın yaklaşmasının ve çevre ülkelerden çok sayıda mültecinin gelecek olmasının durumu kötüleştirdiği, bunun yanında, tahmini olarak aylık 25.000 pound nakit bağışına ve ek olarak da kıyafet ve diğer gereksinimlere ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (*The Times*, December 13, 1918). Aynı tarihli bir başka haberde ise yine mültecilere gereken yardım miktarından bahsedilmektedir. Başkan Wilson'dan Yakın Doğu'daki savaşın mağdurları olarak gösterdikleri Ermeni ve Suriyeli hastaları doyurmak için bağış yapması hususunda yardım istendiği belirtilmiştir. 400.000 öksüzün de içinde bulunduğu 4.000.000 hastanın kış boyunca hayatta kalabilmesi için 6.000.000 pound gerektiği ifade edilmiştir. (*The Times*, December 13, 1918). Bu şekildeki haberler *The Times*'ın konuya olan ilginin devamlılığını sağlama çabası gibi görünmektedir. Ayrıca dünya kamuoyunun vicdanına seslenmekle beraber, Amerikalı politikacıların savaş sonrasında kendi kabuğuna çekilme siyasetini engelleme çabası olarak da düşünülebilir.

Ermeni Mültecileri Fonu'nun çalışmalarına sıkça yer vermeye çalışan *The Times* gazetesi, İngiliz halkının duygularına hitap etmeyi ihmal etmemiştir. Cantenbury Piskoposluğu'nun Westminster Central Hall'de evsiz ve kıtlıkla karşı karşıya kalan Süryani ve Ermeni 80.000 mülteci için yardım toplamak amacıyla bir araya geldikleri haberi verilmiştir. (*The Times*, December 5, 1918) Central Hall'daki toplantıdaki konuşmasında Cantenbury Piskoposu; "Türkiye'nin, idaresindeki Hristiyanları ortadan kaldırmak için, birkaç seneden beri plan yaptığını" iddia etmektedir. Kimilerine göre altıyüz bin, bir kısmına göre ise bir milyon kişinin "kötü yönetim" olarak nitelendirdiği Türk hâkimiyeti altında öldürüldüğünü belirterek, 50.000 pound toplanmasının amaçlandığını ve her bir peninin onları kurtaracağını söylemektedir. Londra Piskoposu ise; "Bu vahşiliği yapanların cezalandırılması, Türklerin bu dünyada herhangi birisini yönetmesine asla izin verilmemesi gerektiği, yok edilmiş, baskıya maruz kalmış

insanlar olan Ermenilere yardım etmelerinin görevleri oldukları”nı belirtmektedir (*The Times*, December 5, 1918) Ermeni Mültecileri Fonu’nun başkan yardımcılığını da üstlenen bu iki piskoposun gerekli yardımın toplanması adına göstermiş oldukları faaliyet önemi haizdir. İngiltere siyasetinin “neferleri” olarak çalışan bu din adamları halkın dini duygularını harekete geçirmekle görevliydi ve bunu da layıkıyla yerine getirdikleri söylenebilir.

Diğer taraftan Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonraki süreçte ise galip devletler, Almanya ve Avusturya vatandaşı olan herkesin Osmanlı ülkesini terk etmesi ile ilgili isteklerde bulunmuşlardı. Alman misyonerleri de bu kapsam içine dahil edilmişlerdi. Fakat bu misyonerler Amerikalılar gelmeden giderlerse, himayelerindeki kimsesiz kadın ve çocukların durumlarının ne olacağı sorusu ortaya çıkmıştır. Bu kimsesiz kadın ve çocukların büyük bir çoğunluğunu Ermeniler oluşturduğu için bu konu İngiltere’yi ve dolayısıyla *The Times* gazetesini yakından ilgilendirmiştir. Gazete, körler ve öksüzler için kullanılan Alman hastanelerinin ve sığınaklarının özellikle Ermeni çocuklarının bakımıyla uğraşan bu yerlerin kapanmaya mecbur edildiğinden bahsetmektedir. Bu yüzden bu misyonerlerin gidişinin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Hristiyan nüfusunda yeni muhtaçların oluşmasına neden olacağından endişe duyulduğu ifade edilmektedir (*The Times*, November 16, 1918).

Alman misyonerlerin korumasındaki yerlerin kapanması ile ilgili haberin akabinde, bu mültecilerin durumları ile ilgili faaliyetlere önem veren ve Ermeni davasının savunucusu olan Lord Bryce’in Genova’daki İsviçre Komitesi’nden M. Leopold Favre ve Mr. Chambers’ın gönderdiği mektubu da içinde barındıran yazısı *The Times* sütunlarında yerini almıştır. Bu mektupta birçok Ermeni yetimin ve sınır dışı edilen kadınların son üçyüz yıldır birçok yerde Alman misyonerler tarafından himaye edildiğine dikkat çekilmektedir. Favre ve Chambers mektuplarının devamında, bu yardım faaliyetlerinin sorumluluğunu üstlenecek yeni bir kuvvet bölgeye ulaşmadan, bu misyonerlerin çekilmesinden doğacak sıkıntılardan korktuklarını ifade etmektedir. Bunun için anlaşmalar yapılana kadar bu geri çekilişin ertelenmesi önerisinde bulduklarını belirtmişlerdir. (*The Times*, November 23, 1918).

Favre ve Chambers’in bu mektubunu Lordlar Kamarası’nda okuyan Lord Bryce, Alman misyonerlerin Türkiye’de yaptığı çalışmaların ehemmiyetinden bahsetmiş, onların Alman Hükümeti’ne rağmen çok başarılı işler yaptığını ifade etmiştir. Bryce, ayrıca bu düşüncelerini *The Times*’ın yazı işleri müdürüne de söylemiş, Türkiye’deki Alman hastaneleri ve yetimhanelerinin Alman Hükümeti tarafından Amerikan Hükümeti’ne devredilmesinin zorunluluğundan bahsetmiştir. Alman misyonerlerin bundan sonraki durumları ile ilgili kesin bir bilgi mevcut olmamakla birlikte Amerika’nın Ermeni mültecilerin korunması hususunda faaliyetleri söz konusudur. Bu amaçla Alman Yetimhanesi, Amerikan Yardım Ünitesi’ne

çevrilmiştir. Buna benzer birçok Alman hastane ve yetimhaneleri Amerikan yardım heyetlerinin eline geçmiş, özellikle de Ermeni mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamak Amerika'nın yardım çalışmaları içerisinde ilk sırayı almıştır. (Atnur, 2005:96, 240-241)

İngiltere'nin yürüttüğü Ermeni katliamlarını bütün dünyaya duyurma ve sonrasında gelen Ermeni mültecilere yardım toplama çalışmaları *The Times* aracılığıyla duyurulmuştur. Bu çaba, Amerikan basınını da içine alarak gelişen bir kampanyaya dönüşmüştür. Bu konu ile ilgili çalışmaların ciddiyeti Lord Robert Cecil'in, 5 Kasım 1918'de Amerikan basını için verilen bir yemekte "*Hristiyan milletler üzerindeki Türk denetimi kesin bir sonuca ulaşmalıdır*" sözüyle açıkça ortaya konmuştur. Yine buna benzer bir ifade Balfour'un Amiral Calthorpe'a gönderdiği 9 Kasım 1918 tarihli talimatında yerini almıştır. Balfour, Calthorpe'a verdiği direktifte Britanya Hükümeti'nin amacını "*milyonlarca zavallı insanın gelecekteki mutluluğunu garanti etmek olduğu*" (*Documents on British Foreign Policy 1919-1939 First Series, 1952; n.3*) şeklinde ifade etmiştir. Bütün bu ifadeler İngiltere'nin savaşın son yılı çerçevesinde Ermeniler için neler düşündüğünü üst düzey yöneticilerin konuşmaları açısından da gözler önüne sermektedir.

1918 yılı içerisinde *The Times* gazetesinde Ermenilerle ilgili her türlü habere yer verilmekle beraber, Ermeni mültecilere yardım toplama meselesi öncelikli konulardan biri olmuştur. "Hristiyanlar acı çekiyor" iddiasının yanı sıra Ermeni kadın ve çocuk mültecilerin Türklerden zulüm gördükleri, aç ve susuz kaldıklarına dair haberlere yer verilmiştir. *The Times*, Ermeni mültecilerin ihtiyaçlarının karşılanması için para toplama kampanyaları düzenlemiş ve bu faaliyetler için duygusal ifadeler yer vermiştir. Ocak ayının başlarında *The Times* gazetesinin yayınladığı mektup oldukça dikkat çekicidir. Randall Cantuar, Henry James Grosch ve W. B. Selbie imzalı bu mektupta 4 Aralık Çarşamba günü Westminster Hall'da yaklaşık üç yıl boyunca Türklerin kurbanı olmuş milletler için bir halk mitingi yapılarak burada İngiliz himayesi için yalvarıldığı ifade edilmiştir. Bu mektubun sonunda ise Hristiyanlığın hizmetindeki İngiliz halkının cömertliğine müracaat ettiklerini söyleyerek yardımların iletilmesi için Ermeni Mültecileri Fonu'nun adres bilgileri verilmiştir (*The Times*, January 6, 1919). Bununla beraber bağış yapanların isimlerini ve bağış miktarlarını ilan ederek bağış kampanyaları teşvik edilmiştir. Melbourne'deki Ermenistan'ın Arkadaşları Derneği'nin Ermeni Mülteci Fonu'na 1000 pound verdiği (*The Times*, January 28, 1919) bildirilmiştir. Yine Melbourne'den bir yardım haberini 1919 yılının son günlerinde görmekteyiz. "Melbourne'den Hediyeler" başlıklı haberde Belediye Başkanı'nın Londra Belediye Başkanı'na Ermeni Mülteci Fonu için 2.000 pound gönderdiği belirtilmektedir. Ayrıca bu hayır kurumlarına İngiliz vatandaşları tarafından ek bağışların devam ettiği haberi verilmiştir (*The Times*, December 15, 1919). *The Times* gazetesi, yayınladığı bu bağış kampanyaları ile ilgili haberlerle Ermeni

mültecilere yardım toplama konusunda kendisine verilen görevi yerine getirmiştir.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı, topyekün harplerin başlangıcı olmakla beraber propagandanın da yoğun olarak kullanıldığı ilk savaş olmuştur. Gazeteler, televizyon ve internetin olmadığı bu dönemler için propagandanın en etkili araçları olarak görülmektedir. İngiltere'nin en çok satan gazetesi *The Times* ise, Birinci Dünya Savaşı boyunca İngiliz politikasının yayın organı gibi çalışmıştır. Zira gazetenin sahibi Lord Northcliffe, aynı zamanda İngiliz propaganda ofislerinden biri olan Crewe House'un da başkanlığını yapmıştır. Bu dönemde *The Times* gazetesinde, makale konumuz olan Ermeni mültecilere yardım konusuyla ilgili yorumlara, haberlere, mektuplara ve kampanyalara yer verilmiştir. Bu makalede *The Times* gazetesinde bu konuyla ilgili olarak çıkmış haberlerde, meselenin o dönemin çok satan İngiliz gazetesinin bakış açısıyla nasıl verildiği incelenmeye çalışılmıştır.

Ermeni Mülteciler için yardım fonları kurulmasından siyasi olarak Doğu Anadolu'yu da içine alan bölgenin bağımsız Ermenistan olarak oluşturulması isteklerine kadar Ermeniler ile ilgili her konuda *The Times*'ın sayfaları sonuna kadar açık olmuştur. Bu şekilde İngiltere, kamuoyunun ilgisini bu yöne çekerek dünyada bir Türk karşıtı propaganda oluşturmaya çalışmıştır. Özellikle “aç ve susuz kaldıklarını” iddia ettiği Ermeni mültecilerin, verilecek en düşük miktar nakit ile “yaşama tutunmalarının sağlanacağına” dair “dokunaklı” haberlere, yorumlara, mektuplara yer verilmiştir. Ayrıca mümkün olduğunca Ermeni mültecilerin durumu ile ilgili haberler yayınlanmış, para toplama kampanyaları düzenlenmiştir. Böylece hem maddi kaynak sağlanmış, hem de Türklerin “barbar olduğu” iddiası kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte maddi kaynak sağlanması hususunda Bogos Nubar ve Ermeni Mülteciler Fonu'nun yapılan yardımlara dair teşekkür mesajlarına yer verilmiştir.

The Times gazetesi, mülteciler hususunda yaptığı haberlerle, Birinci Dünya Savaşı'nın son yılında İngiliz politikasının en önemli basın organı olarak çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı boyunca Lord Northcliffe, *The Times* gazetenin sahibi olmakla beraber İngiliz propaganda ofislerinden biri olan Crewe House'un da başında yer almıştır. Bu iki görevini “din kardeşleri”ne yardım hususunda birbirinin tamamlayıcısı olarak kullandığı ve İngiliz propagandasının yönlendiricilerinden biri olarak gazetesini bu iş için seferber ettiği söylenebilir. İngiliz propagandasının yönlendiricilerinden biri olan Lord Northcliffe'in bu gazetenin başında yer almasının doğal bir sonucu da o dönemde İngiltere siyasetinin propaganda malzemesi olma görevini beraberinde getirmesidir.

İngiltere'nin en çok satan gazetesi olan *The Times*'ın Birinci Dünya Savaşı sonunda Ermeni mültecilerin durumu konusuna ihtimam gösterdiği göze çarpmaktadır. Bu durum doğal bir tavır olarak görülmelidir. Fakat o dönemde

acı çeken Müslümanlara dair haberlere hiç yer verilmemiş olması gazeteciliğin “objektiflik ilkesi”nden uzaklaşılmasının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Hristiyanların yardıma muhtaç oldukları söylenirken diğer tarafta Müslümanların acılarının yok sayılması tek taraflı bir bakış açısını beraberinde getirmektedir. Bu durum, gazetenin güvenilirliğini sorgulamaya neden olmaktadır. The Times’ın, İngiltere’de olduğu kadar dünyada da çok satan gazetelerin başında gelen yayın organı olması dolayısıyla yaptığı haberlerin, dünya kamuoyunu yönlendirmede etkili bir propaganda malzemesi olduğu açıkça görülmektedir.

KAYNAKLAR

- The Times*, January 11, 1918. *The Times*, January 23, 1918.
The Times, May 3, 1918. *The Times*, May 4, 1918.
The Times, May 18, 1918. *The Times*, May 22, 1918.
The Times, May 25, 1918. *The Times*, July 4, 1918.
The Times, July 6, 1918. *The Times*, July 16, 1918.
The Times, August 14, 1918. *The Times*, September 12, 1918.
The Times, November 16, 1918. *The Times*, November 23, 1918.
The Times, December 5, 1918. *The Times*, December 13, 1918.
The Times, January 6, 1919. *The Times*, January 28, 1919.
The Times, December 15, 1919.
- ATNUR, İbrahim Ethem (2005), *Türkiye’de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)*, Babil Yayıncılık, Ankara.
- AVŞAR, Servet (2004), *Birinci Dünya Savaşı’nda İngiliz Propagandası*, Kim Yayınları, Ankara.
- BERKES, Niyazi (1942), *Propaganda Nedir?*, Basımevi, Ankara.
- Documents on British Foreign Policy 1919-1939 First Series (1952)*, Vol. IV, No: 471, H.M. Stationery Office.
- FROMKİN, David (2013), *Barışa Son Veren Barış*, Epsilon Yayınları, İstanbul.
- GİRİTLİ, Yasemin (1990), *The Times’in 200 Yılı (1785-1985)*, basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜRÜN, Kâmuran (2005), *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KIRKPINAR, Kenan (2004), *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- McCARTHY, Justin (2002), “*İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler*”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- McCARTHY, Justin (2001), “I. Dünya Savaşı’nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu”, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- MUTLU, Mustafa (2003), *Vietnam’dan Körfez’e Savaşlarda Kamuoyu Oluşumu*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul.
- PALMER, Alan (1995), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Üçyüz Yılı*, Çev: Belkıs Dışbudak, İstanbul.
- SELVİ, Haluk (2004), *Birinci Dünya Savaşı’ndan Lozan’a Ermeni Sorunu*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya.